

Два римска камена споменика из Чајетине

Апстракт: У дворишту библиотеке „Љубиша Р. Ћенић“ у Чајетини налазе се два римска камена споменика, од којих је један вотивна ара а други део надгробног споменика. Вотивна ара је јако испрана деловањем атмосфералија тако да је немогуће чак претпоставити ком божанству је посвећена. Од надгробног споменика је очуван забат са делом оквира натписног или рељефног поља испод њега. Интересантна је појава декоративних елемената спирале на левој бочној страни забата, киматиона на раму натписног или рељефног поља, као и розета са гирландама формираним од биљних чашица на самом забату. Порекло оба споменика је непознато, али се може претпоставити да надгробни споменик потиче из клесарске радионице у данашњем селу Кремна, а да је вотивни споменик пренет из неког од оближњих села златиборског краја, могуће Мачката, Биоске или Мокре Горе. Оба споменика је једино могуће датовати у шири хронолошки распон од друге половине II века до краја III века.

Кључне речи: римски период, надгробни споменик, вотивни споменик, декоративни елементи.

У дворишту библиотеке „Љубиша Р. Ћенић“ у Чајетини налазе се два римска камена споменика, од којих је један вотивна ара, а други део надгробног споменика (сл.1). Ови споменици нису до сада публиковани и детаљно обрађени, већ су једино објављене њихове фотографије у монографији о културном наслеђу Златибора (Ћенић /Djенић 2009: 30, сл. 1, 35, сл. 1 и 2). Података о томе када су и одакле овде пренети нема, али се може претпоставити да су пренети негде са ширег подручја Златибора. Сергејевски, Вулић и Премерштајн су означили као места налаза надгробних и вотивних споменика са подручја данашњег Златибора села Биоска, Мачкат, Крива Река и Кремна (Вулић и Премерштајн 1900: 50–51; Вулић 1909: 187–188; Сергејевски 1940: 18; Вулић 1941–48: 239–241, 247).

Вотивна ара из Чајетине је од кречњака, димензија 117 x 50 (58) x 39 cm. Доста је уништена и испрана деловањем атмосфералија. Капител и постамент су једноставно профилисани. На капителу, напред и са десне стране, видљиве су акротерије, а у средини напред букранион (сл. 2 и 5). Текст је готово избрисан у потпуности:] \ NE[.]ТО[- - - \ - -]N\ - -]ОТО. Није јасно да ли на почетку натписа недостаје један или два реда. Видљиво је: ред 2 највероватније N E(?)ТО, 3 N на крају реда, и у последњем реду

••• Сл. 1 Римски камени споменици у дворишту библиотеке „Љубиша Р. Ђенић“.

Fig. 1 Roman stone monuments in the yard of the library „Ljubiša R. Djenić“

••• Сл. 2 Вотивна ара.

Fig. 2 Votive ara

••• Сл. 3 Фрагмент надгробног споменика – забат предња страна.

Fig. 3 Tombstone fragment – tympanum, front side

••• Сл. 4 Фрагмент надгробног споменика - забат, бочна страна.

Fig. 4 Tombstone fragment – tympanum, lateral side

ОТО. Висина слова је 3 центиметра. Очувани део текста у реду 2 могуће је разрешити према натпису са вотивног споменика из Мачката као *Ne[po]t[us][ianus]*. Овај споменик је објавио Вулић (Вулић 1909: 187, бр. 127), а очуван текст *Ne( )to* разрешио је као *Ne[po]to[us][ianus]*, сматрајући да је „о“ грешка клесара. У последњем реду свакако се текст, односно реч може разрешити као *[v]oto*. Иначе, будући да је текст изузетно испран, није могуће извести закључак у колико је редова на вотивном споменику био уклесан. Немогуће је чак претпоставити ком божанству је посвећен.

Иначе римски жртвеник из Чајетине припада у морфолошком смислу уобичајеном типу ове врсте вотивних споменика са овог подручја (сл. 2). То у ствари значи да је горе и доле једноставно профилисан, између тела споменика и постамента и капитела, и да је капител једноставно декорисан акротеријама у угловима са предње стране као и са

• • • Сл. 5 Вотивна ара, предња страна, детаљ на капителу.

Fig. 5 Votive ara, front side, detail of the capital

ланди од стилизованих биљних чашица. Испод њих је очуван оквир натписног или рељефног поља на коме је изведен украс киматиона. Са десне бочне стране на забату видљив је украс спирале (сл. 3 и 4).

Забат надгробног споменика из дворишта библиотеке у Чајетини припада типу тзв. слободно уклесаних забата (сл. 3). Интересантно је уочити да је на овом споменику облик забата више трапезоидни уместо троугаони какав је уобичајен на овим просторима, односно на територији источног дела римске провинције Далмације (Зотовић 1995: 131, бр. 1, 2 и 6).

Оно што се не може уочити услед оштећености споменика, јесте да ли су на забату постојале уклесане акротерије или не. На забату су најчешће са обе стране напред представљане акротерије које су углавном биле слободно клесане, а ређе уклесане. Уклесане акротерије на простору источне римске провинције Далмације се не срећу, већ се на серији споменика који се јављају на подручју Пљеваља слободна троугаона поља поред уклесаног забата углавном користе за различите рељефно-декоративне представе, најчешће бршљановог лишћа, лишћа винове лозе и делфина (*Ibid.*: 102, бр. 5–9, 103, бр. 10–14). Трећи интересантан детаљ који се може уочити на забату надгробног споменика из Чајетине јесте рељефни орнамент спирале на десној бочној страни (сл. 4). Појаву украшавања бочних страна на забату надгробног споменика срећемо на надгробном споменику из Тубића код Косјерића (*Ibid.*: 131, бр. 2), а на бочним странама стела такође на једном споменику из Тубића, и једном из Склана (*Ibid.*: 131, бр. 1, и 107–108, бр. 32). Појава декоративног украса на бочној страни забата стеле из Чајетине показује да овакав манир украшавања надгробних споменика типа стела на простору источног дела римске провинције Далмације није тако редак и

бочних. Напред на капителу између акротерија је украс букраниона (сл. 5). Најближе аналогије са подручја Златибора налазимо у селима Мачкат (Вулић 1941–48: 247, бр. 484) и Биоска (*Ibid.*: 240, бр. 474; *Idem* 1940: 18, бр. 18).

Надгробни споменик из Чајетине израђен је такође од кречњака, а очуван је у фрагментарном стању. Има димензије 60 x 51 x 48 cm. Очуван је забат који је са леве и задње стране доста оштећен. Горе, на капителу, видљиве су рељефне представе две розете између гир-

неуобичајен. Будући да је на стели из Скелана на бочној страни изведена рељефна представа у два поља, са јахачем на коњу и сцена лова на вепра испод њега, то се рељефна представа на стели из Чајетине може убројати у групу рељефно – декоративних представа на бочним странама споменика и забата. На стелама из Тубића то су представе грана винове лозе са грождем на једном споменику, и на другом змије које се протежу целом дужином бочних страна стеле. Појава спирале као декоративног елемента на надгробним споменицима источне римске Далмације је ретка, а нарочито на надгробним споменицима типа стела (*Ibid.*: 49). На надгробним споменицима типа стела, као и ципуса, углавном се јавља на подручју источне Босне и Херцеговине, док је на подручјима ближим данашњој Чајетини срећемо једино на надгробним олтарима из Карана и Отња код Пожеге (Вулић 1941-48: 154, бр. 324, 244, бр. 480; Петровић 1986: 18, бр. 6), као и на фрагменту надгробног споменика из Карана (Петровић 1986: 24, бр. 17, сл. 21). Сергејевски је мотив спирале на надгробним споменицима наводио као пример континуитета естетских и уметничких узора од праисторије до средњег века, и као мотив близак народном, традиционалном стваралаштву (Сергејевски 1934: 33). На простору источног дела римске провинције Далмације је свођење различитих представа, па чак и људских фигура, на геометријске облике доста често. Тако се и декоративни елементи своде на одређене шематизоване геометријске форме на рељефним представама. На надгробним споменицима са простора источне римске провинције Далмације мотив спирале често опонаша, односно представља, сведени и упрошћени орнамент грана винове лозе, па се тако може претпоставити да је овај мотив као мотив старог, народног стваралаштва коришћен у споју нових религиозно-симболичких представа за стварање шематизоване представе винове лозе, односно за свођење једног декоративног симбола на геометријски облик. Представа розета и гирланди је такође честа на просторима источне римске Далмације. Розете се јављају управо на забатама стела, а територијално најближа аналогија стели из Чајетине јесте стела из Кремана на којој је у полукружном, уклесаном забату рељефна представа розете (Зотовић 1995: 102, бр. 6). Розета се на просторима источног дела римске провинције Далмације као декоративни елемент на надгробним споменицима јавља у хронолошком распону од II до III века. Гирланда је такође чест орнамент на надгробним споменицима источног дела провинције Далмације. Јавља се често на надгробним споменицима типа ципуса, па је у том смислу интересантна појава гирланди на забату стеле из Чајетине. Интересантно је такође да је гирланда на забату стеле из Чајетине изведена од низа орнамената у облику биљних чашица. Орнамент биљних чашица је иначе доста чест на надгробним споменицима источног дела римске Далмације, како на стелама тако и на ципусима. Јавља се чак и на надгробним коцкама које ретко имају декоративне елементе на оквирима рељефних поља. Сам мотив гирланди изведених од орнаmenta стилизованих биљних чашица јавља се до сада једино на ципусима, па је тако појава декоративног елемента у облику гирланди од стилизованих биљних

чашица на забату стеле из Чајетине усамљена појава на простору источног дела римске провинције Далмације. Мотив гирланде у комбинацији са розетом или розетама може се уочити и у другим деловима Римског царства (Ciongradi 2007: Т. 43, S/A 19, S/A 21; Т. 54, S/A 69).

Све ово упућује на једну од карактеристичних појава на простору источног дела римске провинције Далмације, на појаву тзв. варијабилности на надгробним споменицима типа стела и ципуса. Ова појава која се огледа у форми и морфолошкој тектоници на релацији стела – ципус говори о томе како код домаћег становништва није постојало прихватање чврстих канонских форми римске сепулкралне уметности. Ова појава се огледа на стелама у „проширивању“ бочних страна стела које се чешће користе за декоративне представе – како је већ наведено на представе змија или винове лозе са грождем на стелама из Тубића, или чак и за сцену лова и јахача на коњу на стели из Скелана, а на стели из Чајетине за представу спирале – а и на преузимање декоративног елемента гирланди од стилизованих биљних чашица са ципуса на забат стеле.

Оно што је неуобичајено на стели из Чајетине јесте декоративни елемент киматиона на оквиру рељефног или натписног поља испод забата. Овај декоративни елемент се може убројати у ретке и неуобичајене декоративне елементе на простору источног дела провинције Далмације, у какве спадају нпр. и мотиви троуглова и меандара на надгробним коцкама из околине Пљеваља (Patsch 1896: 291, n. 1, fig. 75, 292, n. 2, fig. 76). Овај мотив срећемо на простору источног дела римске провинције Далмације у Карану, на делу архитравне греде (Петровић 1986: 30, бр. 26, сл. 28), али га, бар за сада, не налазимо на надгробним споменицима, осим на поменутом из Чајетине. Није необично што се на овим просторима један декоративан елемент, карактеристичан за архитектонске елементе, налази и на надгробном споменику, и то из два разлога. Један је што је надгробни споменик у свом идејном смислу прочеље храма или куће, а други, што је на простору источног дела римске провинције Далмације изражено преузимање и преплитање различитих декоративних елемената, симбола и утицаја са различитих простора и култура. Шири простор око данашњег Ужица, па тако и клесарске радионице у данашњим Кремнима, стајао је између осталог и под утицајима из римске провинције Паноније, где се на надгробним споменицима више одражавао „класичан“, римски стил сепулкралне уметности. С тога је могуће да овакву комбинацију декоративних елемената на фрагменту надгробног споменика из Чајетине видимо као спој архитектонских елемената под утицајем провинције Паноније, и старог народног стваралаштва са ових простора у римском периоду.

Као највероватније место одакле је превучен надгробни споменик из Чајетине може се претпоставити село Кремна. Не само да је, као што је већ поменуто, Вулић својевремено констатовао више надгробних споменика и претпоставио постојање римске некрополе, већ се може претпоставити да је на простору данашњих Кремана у

римском периоду постојала и клесарска радионица (Зотовић 1995: 90). Чак и декоративни стил на забату споменика из Чајетине може да говори у прилог томе да овај надгробни споменик заиста потиче из клесарске радионице у Кремнима. Клесарска радионица у Кремнима је на низу надгробних споменика показивала у стилским одликама спој римске сепулкралне уметности и аутохтоних елемената, што је уочљиво и на фрагменту надгробног споменика из Чајетине. Одакле је превучен вотивни споменик из Чајетине, не може се претпоставити, осим да се ради о неком од оближњих села златиборског подручја, могуће управо о селима Мачкат, Биоска или Мокра Гора.

Споменици се према очуваном стању не могу прецизније датовати у одређени, ужи хронолошки период. Оба споменика је једино могуће датовати у шири хронолошки распон од друге половине II века до краја III века, тј. у онај период у коме се на простору источног дела римске провинције Далмације јављају римски вотивни и надгробни споменици.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES:

Вулић, Н. 1909

Антички споменици наше земље, *Споменик Српске краљевске академије наука* 47: 109–191.

Сергејевски, Д. 1940

Римски натписи из Босне, ужичког краја и Санцака, *Споменик Српске краљевске академије* 93: 133–149.

Вулић, Н. 1941–48

Антички споменици наше земље, *Споменик Српске академије* 98: 1–279.

Вулић, Н. и Премерштајн, А. фон 1900

Антички споменици у Србији, *Споменик Српске краљевске академије* 38: 15–53.

Ђенић, С. 2009

Златибор – културна и историјска баштина од праисторије до данас / Zlatibor – Cultural and Historical Heritage from Pre-History until the Present Day, Чајетина: Библиотека „Љубиша Р. Ђенић“.

Зотовић, Р. 1995

Римски надгробни споменици источног дела провинције Далмације, Ужице: Кадињача.

Patsch, K. 1896

Archäologische – epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der Römische Provinz Dalmatien, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnia und Herzegowina* 4: 243–296.

Петровић, П. 1986

Римски камени споменици из Карана, Титово Ужице: Завичајни музеј Титово Ужице и Археолошки институт Београд.

Sergejevski, D. 1934

Rimska groblja na Drini, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* XLVI: 11–42.

Ciongradi, C. 2007

Grabmonument und Sozialer Status in Oberdakien, Cluj – Napoca: Mega-Verlag.

Two Stone Roman Monuments from Čajetina

Two stone Roman monuments are housed in the courtyard of the library 'Ljubiša R. Djenić' in Čajetina. One is the altar and the other is fragment of the funerary monument. There are no information when and where from they had been brought here but it could be assumed that they were brought from some place in the Zlatibor area, most probably from the village Kremna.

The funerary monument is of the stela type and only carved tympanum with part of the border surrounding relief or inscription panel underneath is preserved. This monument reveals the characteristic of the so-called variability in tectonics and morphology between stela and cippus, in expanding lateral side of the stela that was used for relief representation of spiral and transferring the motif of garlands consisting of stylized floral calyces from the cippus to the tympanum of the stela from Čajetina. The Roman votive monument belongs from morphological point of view to the common type of altars from this area that is simply molded at the top and the bottom between the body of the monument and postament and capital and that there is common ornament of acroteria in the corners on the front and lateral sides on the capital and probably the motif of bucranium was on the front side.

The village Kremna is assumed as the most probable place whence the funerary monument in Čajetina had been brought. Even the ornamental style on the tympanum of monument from Čajetina could speak in favor of the assumption that this monument really comes from the stone-cutting workshop in Kremna. The stonecutting workshop in Kremna revealed in stylistic traits on many funerary monuments the mixture of Roman sepulchral art and the autochthonous elements and that is conspicuous also on the fragment of tombstone from Čajetina. It could not be assumed where the votive monument in Čajetina was brought from except that it was some of the neighboring villages of the Zlatibor region, possibly Mačkat, Bioska or Mokra Gora. It is possible to date both monuments only extensively in the period from the second half of the 2nd to the end of the 3rd century.